

Η ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΜΕΣΑ ΣΤΟ ΧΡΟΝΟ

Η κοινωνία είναι ο φυσικός χώρος του πολιτισμού, αφού χωρίς την παρουσία της δεν θα μπορούσε να υπάρξει, οπότε για να μπορέσουμε να μελετήσουμε τον πολιτισμό, πρέπει να εξετάσουμε την ταυτότητα της κοινωνίας, και επειδή αυτή είναι δυναμικά εξελισσόμενη, είμαστε υποχρεωμένοι να την παρατηρήσουμε μέσα στο χρόνο. Όταν αναφερόμαστε στην κοινωνία μιλάμε για ένα ζωντανό οργανισμό που βασίζεται σε θεσμούς, αυτά που γνωρίζουμε ως «δικαιώματα και υποχρεώσεις». Ο τρόπος που ασκούνται τα δικαιώματα και οι υποχρεώσεις χαρακτηρίζει την κοινωνία μιας εποχής, ενός έθνους, ή μιας ομάδας. Τα θετικά και τα αρνητικά στοιχεία της κοινωνικής πορείας καθρεφτίζονται μέσα στον πολιτισμό κι έτσι αυτός γίνεται η «κιβωτός» των εξελίξεων που διαμορφώνει την ανθρώπινη πορεία.

Ο **χώρος** και ο **χρόνος** είναι οι δύο διαστάσεις μέσα στις οποίες οι κοινωνίες μεταβάλλονται και αφήνουν τα σημάδια τους. Από την άλλη, είναι τόσο πολλές και διαφορετικές οι κοινωνίες, που στην πραγματικότητα κανείς δεν μπορεί να τις καθορίσει με ακρίβεια. Ο αιώνας που πέρασε προσπάθησε να κλείσει τις κοινωνίες μέσα στην τεχνολογική εξέλιξη και την επανάσταση της τεχνικής, έτσι το μόνο που κατόρθωσε ήταν να ανατρέψει – ως ένα σημείο – το απρόβλεπτο στοιχείο της κοινωνικής εξέλιξης. Δεν ξέρουμε κατά πόσο αυτό το χαρακτηριστικό διατηρούσε τη γοητεία της κοινωνικής πορείας, όμως σίγουρα έφερε τον άνθρωπο μπροστά σε μια νέα πραγματικότητα.

Η πορεία της κοινωνίας ήταν μια πάλη της λογικής να υποτάξει τις ανθρώπινες ανάγκες στις απαιτήσεις της εποχής. Όταν μιλάμε φυσικά για εποχή, εννοούμε πάντοτε την κάθε περίοδο όπου κυριαρχούν οι ανθρώπινες συμβάσεις. Αυτές οι συμβάσεις επηρέασαν καθοριστικά όχι μόνο το «ήθος» και το «ύφος» της κοινωνίας, αλλά πολύ περισσότερο το χαρακτήρα των κοινωνικών αγώνων. Οι άνθρωποι σε κάθε εποχή είχαν διαφορετικές απαιτήσεις, οι οποίες ανανεώνονταν κάθε φορά που τις κατακτούσαν. Αυτό ήταν ένα στοιχείο προσαρμογής της ανθρώπινης αναζήτησης σε κα-

θετί του το θεωρούσε νέο, σύγχρονο και προοδευτικό μαζί.

Έτσι σιγά-σιγά μπαίνει το ζήτημα της **προόδου**, για να δώσει νέες και περισσότερο απαιτητικές αναζητήσεις. Η διαδρομή ανάμεσα στο *παρελθόν*, το *παρόν* και το *μέλλον* είναι τόσο συμβατική, όσο συμβατικά είναι και τα όρια που θέτουμε ανάμεσα στις τρεις διαστάσεις του χρόνου. Άλλωστε, δεν πρέπει να ξεχνάμε πως η ίδια η κοινωνία δεν είναι παρά μια πραγματικότητα στην οποία θέτουμε συγκεκριμένα όρια για να πετύχουμε την «ιδανική» συμβίωση μεταξύ των ανθρώπων. Κανείς δεν μπορεί να ισχυριστεί ότι αυτό το πετύχαμε μέχρι σήμερα κι ακόμα περισσότερο είναι δύσκολο να ισχυριστεί κανείς ότι βρέθηκε το «ιδανικό» πρότυπο κοινωνικής εξέλιξης, αφού οι ελλείψεις της κοινωνίας είναι τόσο πολλές, που κανένας δεν θα μπορούσε να ισχυρισθεί ότι κάποτε υπήρξε **ένα ιδανικό κοινωνικό μοντέλο**.

Ίσως αυτό να οφείλεται στο γεγονός ότι οι ανθρώπινες ανάγκες είναι – συχνά – πολύ αντιφατικές και επιβάλλουν διαφορετικούς χειρισμούς σε κάθε εποχή. Είναι, άλλωστε, ένας από τους βασικούς παράγοντες που υποχρεώνει τους επιστήμονες να εξετάζουν το ιστορικό παρελθόν κάθε φορά με νέους τρόπους, αναζητώντας πάντοτε νέα στοιχεία και ερμηνεύοντας πολύ διαφορετικά τα γεγονότα του παρελθόντος. Η διερεύνηση της κοινωνίας βασίζεται, όπως είπαμε παραπάνω, στο χώρο και το χρόνο, και οι παράγοντες αυτοί λειτουργούσαν πολύ διαφορετικά στους προηγούμενους αιώνες απ' ό,τι στον 20ο και στον 21ο αιώνα, δεδομένου ότι σε αυτές τις περιόδους ο άνθρωπος άρχισε να σκέφτεται και να ενεργεί πολύ πιο άμεσα. Σε αυτή την αμεσότητα μεγάλο ρόλο έπαιξαν οι ανακαλύψεις και η διάδοση της τεχνολογίας, καθώς επίσης και η ελευθερία την έκφρασης και της σκέψης, στοιχεία που δεν υπήρχαν στις προηγούμενες εποχές.

Από τη στιγμή που ο άνθρωπος κατάφερε να βάλει σε τάξη τη ζωή του μέσα στο χώρο και στο χρόνο αρχίζει μια αδιάκοπη μάχη με στόχο είτε την *εξουσία* του απέναντι στους συγχρόνους του, είτε την εμμονή του να διατηρήσει την *υστεροφημία* του· και οι δύο προσπάθειες είναι αποτέλεσμα της *ανασφάλειάς* του και της *ανάγκης του για επιβεβαίωση*. Η επιβεβαίωση αυτή έρχεται πρώτα απέναντι στον ίδιο του τον εαυτό και ύστερα απέναντι στους υπόλοιπους συνανθρώπους του, ενώ άλλες φορές συμβαίνει και το αντίθετο, προσπαθεί, δηλαδή, να επιβεβαιωθεί μέσα από τους άλλους, ώστε να μπορέσει στη συνέχεια να επιβεβαιωθεί μέσα από τον εαυτό του.

Έτσι η κοινωνία υπάρχει μέσα από την προσπάθεια και τη διαρκή αναζήτηση και σε αυτόν τον αγώνα όλα τα επιτεύγματα του ανθρώπου αναιρούνται μέσα από καινούργιες διαπιστώσεις, που ανατρέπουν τις πε-

ρισσότερες ανησυχίες. Ο πολιτισμός, λοιπόν, βασίζεται πάνω στις *ανησυχίες που μετατρέπονται σε αλήθειες κάποιας εποχής*. Αυτές είναι τόσο ζωντανές, όσο επικρατεί οι συγκεκριμένη δομή της κοινωνίας που τις επιτρέπει να υπάρχουν, ενώ ύστερα περνάνε στη σκιά του παρελθόντος για να δώσουν τη θέση τους σε κάποιες καινούργιες. Έτσι έχουμε ένα αέναο σύστημα αλληλουχίας που περνά από εποχή σε εποχή. Πολλές φορές ανακαλύπτουμε κάποιες αλήθειες του παρελθόντος και της επαναφέρουμε στην επικαιρότητα επικαλούμενοι εμείς τη διαχρονική τους αξία.

Ο Lucien Febvre αναφέρει εύστοχα πως η πραγματική ιστορία δεν είναι η επιστήμη των ιστορικών γεγονότων, είναι η επιστήμη του ανθρώπου μέσα στο χρόνο.¹ Αυτή η άποψη επιβεβαιώνει την συμβατικότητα μέσα στην οποία κινείται η ανθρωπότητα, γιατί είναι ξεκάθαρο πόσο αλλάζει ο άνθρωπος μέσα από τις εποχές και από τα ιστορικά συμβάντα, και αυτό πολλές φορές τον οδηγεί σε σύγχυση, γιατί δεν μπορεί να καταλάβει τη λειτουργία της ζωής έξω από τη δική του λογική.

Ο πολιτισμός βασίζεται σε πολλούς και διαφορετικούς παράγοντες που η ανθρώπινη σκέψη τους αντιλαμβάνεται εκ των υστέρων, κι έτσι πολλές φορές η κοινωνία μένει αμήχανη μπροστά στην πορεία των γεγονότων και οι ηγέτες της προσπαθούν με κάθε τρόπο να προβλέψουν αυτό που η κοινή λογική αντιλαμβάνεται ως αστάθμητο παράγοντα. Στην πραγματικότητα, όμως, η πορεία του ανθρώπου είναι γεμάτη από αστάθμητους παράγοντες και η πολιτιστική ανάπτυξη βασίζεται συχνά στο απρόβλεπτο. Ένα πολύ χαρακτηριστικό απρόβλεπτο φαινόμενο ήταν το παλιρροϊκό κύμα στα νησιά Μαλδίβες, κάτι που οδήγησε στο θάνατο χιλιάδες ανυποψίαστους ανθρώπους.

Αν εξαιρέσουμε, όμως, τα ακραία καιρικά φαινόμενα, απρόβλεπτα είναι πολλές φορές και τα γεγονότα από τα οποία επωφελούνται όσοι άνθρωποι έχουν την πρόνοια να αξιοποιήσουν τα αποτελέσματα των γεγονότων. Οι μεγάλες επαναστάσεις και τα απελευθερωτικά κινήματα στηρίχθηκαν πάνω στις συγκυρίες που αξιοποίησαν ορισμένοι διορατικοί άνθρωποι. Αυτό μας οδηγεί στη σκέψη ότι όλα είναι ζήτημα συγκυριών και βασίζονται στην αξιοποίηση των δεδομένων της κάθε στιγμής.

Οι διαφορές των σύγχρονων κοινωνιών από τις κοινωνίες άλλων επο-

1. Guy Beaujouan, *Encyclopédie de la pléiade, Ιστορία και μέθοδοι της*, Διεύθυνση Charles Samaran, τόμος Α' Γενικά Προβλήματα, μτφρ. Ελένης Στεφανάκη, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα, ³1989, σ. 87.

χών βασίζονται πολύ περισσότερο στην πληροφόρηση, και αυτό γιατί η πληροφόρηση εξυπηρετεί τον άνθρωπο στη γνώση της πραγματικότητας. Οι ρυθμοί σε παλιότερες εποχές ήταν πάρα πολύ αργοί, ενώ άλλαξαν πραγματικά από την ώρα που η πληροφορία άρχισε να κινείται γρήγορα και αποτελεσματικά μεταξύ των διαφόρων τόπων. Η πληροφορία καθρεφτίζει την κοινωνία στα μάτια των ανθρώπων και δημιουργεί τις προϋποθέσεις για μια ολοκληρωμένη γνώση της πραγματικότητας. Επειδή, λοιπόν, ο πολιτισμός βασίζεται στην ίδια την πραγματικότητα, δέχεται την επιρροή της πληροφορίας και την αξιοποιεί κατάλληλα.

Οι κοινωνίες μετέβαλαν τους θεσμούς ανάλογα με τους ρυθμούς διάδοσης των πληροφοριών και αυτό τις οδήγησε στο να οργανωθούν εντελώς διαφορετικά. Τούτο σημαίνει ότι η γνώση και η εμπειρία εξυπηρετούσαν αποτελεσματικά την ανάπτυξη της ίδιας της κοινωνίας σε κάθε εποχή.

Επειδή στόχος μας δεν είναι να περιγράψουμε τις κοινωνίες του παρελθόντος, αλλά πολύ περισσότερο να αναλύσουμε την πρόσφατη πορεία του πολιτισμού, δεν θα επεκταθούμε περισσότερο σε ζητήματα κοινωνικής δομής· κάτι τέτοιο, άλλωστε, θα ήταν έξω από τα όρια της μελέτης μας. Μπορούμε, όμως, να επισημάνουμε γενικά ότι η ίδια η κοινωνία επηρεάστηκε απόλυτα από τη θεαματική εξέλιξη της συγκοινωνίας, σε παγκόσμιο επίπεδο, κάτι που μείωσε τις αποστάσεις και άλλαξε τους ρυθμούς ανάπτυξης του κόσμου.

Αυτοί οι ρυθμοί ανάπτυξης οδήγησαν τους ανθρώπους σε άλλο τρόπο σκέψης και σε άλλο τρόπο δράσης και αυτό έδωσε τη δυνατότητα για νέες ερμηνείες πάνω στα κοινωνικά φαινόμενα. Οι ρυθμοί εξέλιξης άλλαξαν δραματικά όταν γύρω στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα εμφανίζεται η διάδοση ορισμένων εφαρμογών, όπως του ατμού, του ηλεκτρισμού και ορισμένων άλλων ανακαλύψεων που είχαν σχέση με τις παραπάνω εφαρμογές.² Αυτές οι καινοτομίες έδωσαν, πράγματι, την ευκαιρία στον άνθρωπο να αλλάξει **στάση ζωής** και να πετύχει πολύ περισσότερα πράγματα απ' ό,τι στο παρελθόν: η ανάπτυξη του σιδηροδρομικού δικτύου, η εκτεταμένη χρήση του αυτοκινήτου και η ανακάλυψη του αεροπλάνου αργότερα έδωσαν στην κοινωνία άλλες διαστάσεις, κι ενώ μεγεθύνθηκαν οι δραστηριότητες της, παράλληλα την έβαλαν κάτω από το κοινωνικό μικροσκόπιο δίνοντας ταυτόχρονα μια ολοκληρωμένη αντίληψη του κόσμου.

Τώρα ο χρόνος λειτουργεί εντελώς διαφορετικά και η ταχύτητα είναι

2. Yves Renouard, *Encyclopédie de la pléiade, Ιστορία και μέθοδοι της*, ό.π. σ. 189.

τέτοια που ο άνθρωπος παίζει με τα δευτερόλεπτα. Αυτό είναι και καλό και κακό, αφού υπάρχει ένας ανταγωνισμός, που γίνεται όλο και μεγαλύτερος με στόχο να προλάβει ο άνθρωπος τη βελτίωση της απόδοσης του και της παραγωγής, χωρίς όμως τελικά να μπορεί να απαντήσει ποια είναι η επιδίωξη του σε αυτή την υπερπροσπάθεια.

Το βασικό χαρακτηριστικό της κοινωνίας του 20ου αιώνα είναι η *χρήση του υπερθετικού βαθμού σε κάθε δραστηριότητα*. Έτσι βλέπουμε χαρακτηριστικά την υπέρ - παραγωγή, την υπέρ - κατανάλωση, την υπέρ - προσπάθεια και μια σειρά από διαφορετικούς όρους που βασίζονται στο συνθετικό υπέρ - και καταλήγουν στην υπερβολή. Αυτή η φιλοσοφία που κατακλύζει τον κόσμο της παραγωγής έχει σαν στόχο να μεγαλώσει τον κύκλο των δραστηριοτήτων της κοινωνίας, αναζητώντας παράλληλα διέξοδο στα προβλήματα που δημιουργεί, γιατί ξέρουμε πολύ καλά πως αυτή η τάση ανόδου άλλαξε όλο το σύστημα διαβίωσης και δημιούργησε μια διαφορετική κοινωνία.

Η προσπάθεια της υπερβολικής ανάπτυξης βασίζεται σε μια καταναλωτική ευδαιμονία που κυριαρχεί στις αναπτυγμένες κοινωνίες, με σκοπό να έχουν μεγαλύτερη πρόσβαση όλα τα κοινωνικά στρώματα στην τεχνολογική εξέλιξη. Αυτό όμως μετέτρεψε την κοινωνία από ανθρωποκεντρική σε μια μαζικοποιημένη και ανώνυμη πραγματικότητα. Η μαζική παραγωγή εξυπηρετούσε πάντα δύο στόχους:

- την κάλυψη όλο και περισσότερων αναγκών του κοινωνικού συνόλου, και
- την αύξηση του επιχειρηματικού κέρδους μέσα από την προσφορά περισσότερων καταναλωτικών προϊόντων.

Ο πρώτος στόχος εξυπηρετεί τις ανάγκες του κοινωνικού συνόλου, οι οποίες διευρύνονται με το πέρασμα του χρόνου και γίνονται πιο σύνθετες με την ανάπτυξη της τεχνολογίας, γιατί ο κόσμος λύνει από τη μια βασικά προβλήματα διαβίωσης, αλλά, ταυτόχρονα από την άλλη αποκτά νέα και πιο πολύπλοκα προβλήματα που οφείλονται στην καταναλωτική μανία. Η κοινωνική ανάπτυξη περνά μέσα από τη δυνατότητα χρήσης όλο και περισσότερων καταναλωτικών αγαθών, που σε τελευταία ανάλυση δεν εξυπηρετούν βασικές προτεραιότητες διαβίωσης, αλλά ενισχύουν σημαντικά την κοινωνική εικόνα του καταναλωτή.

Η κοινωνία των μαζών Στους προηγούμενους αιώνες υπήρχαν οι κοινωνικές τάξεις, που καθόριζαν τη θέση των ανθρώπων μέσα στην κοινωνία. Αυτό το σύστημα ξεκίνησε από την

εποχή που εμφανίστηκαν τα βασίλεια στον ευρωπαϊκό χώρο και ξεκίνησε η περίοδος της κληρονομικής εξουσίας.

Αυτό το σύστημα της κληρονομικής εξουσίας διατηρήθηκε μέχρι τα τέλη του 19ου και τις αρχές του 20ου αιώνα. Οι δύο παγκόσμιοι πόλεμοι συνετέλεσαν καθοριστικά στην πτώση των κληρώνομικών καθεστώτων στην Ευρώπη και έδωσαν την ευκαιρία να αναπτυχθεί ένα διαφορετικό σύστημα εξουσίας, που είχε – θεωρητικά πάντα – την εικόνα της λαϊκής συμμετοχής και της λαϊκής κυριαρχίας. Ο πολίτης του 20ου αιώνα ήταν ένας άνθρωπος με δύο διαφορετικές όψεις.

1900-1945 Στο πρώτο μισό (1900-1945) βλέπουμε έναν άνθρωπο να κινείται μέσα στην αβεβαιότητα του πολέμου, την οικονομική και κοινωνική καταστροφή και να γίνεται θύμα της πολιτικής αυθεννοησίας και του ανταγωνισμού.

Ένας πολύ σημαντικός παράγοντας ήταν η οικονομική καταστροφή που έφερε το κραχ του 1929 στο χρηματιστήριο της Νέας Υόρκης. Αυτό έδωσε την ευκαιρία στους πολιτικούς και οικονομικούς κύκλους να επαναπροσδιορίσουν τη στρατηγική τους απέναντι στις οικονομικές και πολιτικές αξίες. Μετά την πτώση του χρηματιστηρίου της Νέας Υόρκης, ο κόσμος θα είναι διαφορετικός, αφού πίστεψε ότι μια λογιστική πραγματικότητα μπορούσε να τον βγάλει από τα πολιτικά, τα κοινωνικά και τα οικονομικά του αδιέξοδα.

Τα όνειρα για μια καλύτερη ζωή με περισσότερη άνεση και καλύτερες συνθήκες διαβίωσης έπεσαν στο κενό. Πολλές περιουσίες άλλαξαν χέρια σε μια βραδιά και αυτοί που παραδοσιακά είχαν τη δύναμη του πλούτου και τα μέσα παραγωγής βρέθηκαν χωρίς τη δύναμη της εξουσίας. Η εξουσία ακολουθεί τους «έχοντες και κατέχοντες» οπότε το κοινωνικό σύστημα της εποχής του μεσοπολέμου κατέρρευσε αφήνοντας εκτεθειμένους όλους, όσοι το πίστεψαν και το υπερασπίστηκαν. Το γεγονός της παγκόσμιας οικονομικής κατάρρευσης έφερε στο προσκήνιο την ανάγκη να ξαναμπούν νέοι όροι στο κοινωνικό παιχνίδι. Εκείνη την εποχή δεν υπήρχε καμιά δυνατότητα κοινωνικής εξασφάλισης και οικονομικής ευημερίας, αφού η ανεργία, η φτώχεια και ο καιροσκοπισμός έδωσαν την ευκαιρία να εμφανιστούν πολλά πολιτικά παράδοξα, τα οποία θα οδηγήσουν στη συνέχεια την Ευρώπη στον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο.

Η νέα πολεμική τραγωδία θα ξεκινήσει από τα ευρωπαϊκά σύνορα για να εξαπλωθεί γρήγορα σε όλον τον υπόλοιπο κόσμο, που θα ακολουθήσει